

ШКІЛЬНА РИТОРИКА

Факультативний курс

5–11 класи

Автори: **М. В. Крайняй**, учитель-методист української мови та літератури ЗНЗ Авторського навчально-виховного комплексу м. Ужгорода;

Д. І. Сабадош, учитель риторики ЗНЗ Авторського навчально-виховного комплексу м. Ужгорода;

О. І. Семен, учитель української мови та літератури ЗНЗ Авторського навчально-виховного комплексу м. Ужгорода.

Пояснювальна записка

Дві навчальні дисципліни — література і мова, якими репрезентується філологія в сучасній школі, об'єктивно не в змозі забезпечити таку мовну підготовку випускників шкіл, яка б озброїла їх знаннями й навичками активного мовного вираження та впливу, ознайомила хоч би з основними правилами мовної діяльності різних видів.

Саме тому виникає нагальна потреба ввести риторику в систему дисциплін шкільної освіти. Адже класична риторика понад 2000 років є одним з основних предметів навчання в багатьох країнах світу і має багату традицію викладання в XVII–XIX ст. Як один з нових навчальних курсів у системі сучасної освіти в Україні риторика повертається із фактичного забуття та дискредитації.

Факультативний курс «Шкільна риторика» акумулює найважливіші здобутки комплексу гуманітарних наук (психології, етики, естетики, літературознавства), які в діалектичній єдності зорієнтовані на формування і розвиток мисленнєвої, мовленнєвої і комунікативної культури, удосконалення й оптимізацію ефективного мовленнєвого спілкування. Слово, думка, дія, як відомо, тісно пов'язані між собою. Висока культура слова зумовлює відповідний рівень мислення, і навпаки: висока культура слова й мислення обумовлює культуру діяння. Ігнорування будь-якого складника тріади «слово — думка — дія» у процесі навчання та виховання людини є неприпустимою педагогічною помилкою.

Завдання риторики, як нового навчального предмета, полягає в тому, щоб перший складовий елемент цієї тріади (слово) набув гармонійної відповідності з іншими двома (думка — дія). Не можна розвинути мовну діяльність учня, не працюючи над удосконаленням його мислення. У свою чергу недостатня розвинутість мислення обумовлює недостатню ефективність діяння, позбавляючи його найголовнішої продуктивної — творчості.

Курс складено на основі нового розуміння предмета риторики як науки, що перед усім сприяє розвитку мови (розмовної), усного та писемно-

го мовлення з усією різноманітністю мовних жанрів, а не лише як теорії ефективних публічних виступів.

Його **метою** є стимулювання природних механізмів мовлення, освоєння учнями різних мовленнєвих жанрів, формування власного стилю мовлення. Курс має сприяти розумінню законів, норм мови, мовленнєвої побудови тексту; доречному, органічному застосуванню засобів мовної виразності (тропи, стилістичні фігури тощо). Також передбачено визначення психологічних і педагогічних складових у процесі мовлення, а також ролі невербальних елементів мовлення (вплив особистості мовця, його зовнішності, культури; пози, міміки, жестів, тощо).

Уроки з освоєння основ красномовства найдоцільніше проводити за певною партитурою, яка допомагає вчителю вибудувати заняття як струнку й чітко структуровану, працювати послідовно, цілеспрямовано, задавати певний темпоритм у роботі. Такий підхід не лише позитивно впливає на перебіг уроку, сприяє його зрівноваженості, оптимальності, а й значно дисциплінує учнів, привчає їх до системності й порядку в роботі. Водночас побудований за партитурою урок не є чимось застиглим — маючи продуману, гнучку композицію, він відкриває колосальні можливості для творчості й самого вчителя, і школярів, не обмежує їх у виборі найдоцільніших методичних форм.

Оцінювання відбувається з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня. Критерієм оцінки є не стільки обсяг вивченого, засвоєного матеріалу, скільки вміння його аналізувати, розуміти, застосовувати на практиці.

Оцінюючи навчальні досягнення, необхідно враховувати:

- правильність викладання матеріалу, розкриття понять, точність уживання термінології;
- ступінь самостійності відповіді;
- логічність мислення;
- ступінь уміння мислити та викладати свої думки.

Після вивчення теми творча робота є обов'язковою.

Перед початком теми вчитель ознайомлює учнів з тривалістю її вивчення, терміном виставлення тематичної оцінки, пропонує перелік завдань, завдань і тем творчих робіт, а також критерії оцінювання, які подано далі.

Рівень навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання
Початковий	1	Учні не чітко орієнтуються в теоретичному матеріалі і за підказкою вчителя формулюють свої думки
	2	Учні на елементарному рівні розкривають свої знання про риторику
	3	Учні в деяких випадках дають нечіткі відповіді
Середній	4	Учні частково відтворюють теоретичний матеріал, дають нечітке визначення понять про риторику
	5	Учні відтворюють частину навчального матеріалу, намагаються пояснити його застосування на практиці
	6	Учні самостійно дають визначення, передбачені темою уроку, відтворюють значну частину вивченого матеріалу
Достатній	7	Учні мають достатні знання й застосовують їх для написання матеріалу. Мають уявлення, як добирати факти для роботи
	8	Учні засвоюють основні поняття про риторику, застосовують здобуті знання на практиці, пишуть роботи
	9	Учні на достатньому рівні володіють навчальним матеріалом, можуть використовувати його для виконання практичних робіт, мають чітке уявлення про побудову матеріалу
Високий	10	Учні усвідомлюють вивчений матеріал, передбачений навчальною програмою, дають розгорнуту відповідь на всі запитання, висловлюють власні судження, аналізують написані матеріали
	11	Учні мають глибокі знання, застосовують їх у практичній роботі, аргументують свої твердження, пишуть цікаві роботи
	12	Учні володіють ґрунтовними знаннями, висловлюють своє ставлення до тих процесів і подій, що відбуваються. Пишуть матеріали на високому рівні, друкуються в пресі

Календарно-тематичне планування
5 клас
17 год на рік

К-ть год	Дата	Назва теми
ОСНОВИ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ		
2		Вступ. Виразне читання як метод риторичного впливу на аудиторію; його значення
5		Основи виразного читання творів різних жанрів. Загальні правила виразного читання епічних, драматичних, ліричних творів Тренувальні вправи
2		Навчання діалогічного мовлення
2		Партитурні знаки і їх поділ. Складання партитури. Тренування голосу (скоромовки, звуконаслідувальні слова)
2		Логіка мовлення. Логічні паузи. Логічний наголос. Інтонація. Порядок слів у реченні. Техніка мовлення. Тренувальні вправи
2		Основні норми правильної вимови
2		Підсумкове заняття та семестрове оцінювання

6 клас
17 год на рік

К-ть год	Дата	Назва теми
ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ		
2		Культура слововжитку. Звертання: найпоширеніші типи. Кличний відмінок: основні форми
4		Фази спілкування. Привітання і звертання співрозмовників одне до одного, прощання. Правила постановки питання, проблеми, висловлення, прохання, пропозиції. Активне слухання. Контрольне аудіювання. Висування ідей, версій, гіпотез, вирішення проблеми. Прийняття рішення. Завершення спілкування

Продовж. таблиці

К-ть год	Дата	Назва теми
4		Культура мовного спілкування. Мовний етикет порад, подяк, поздоровлень, вибачень, відмов, знайомств, компліментів тощо. Основні принципи ведення бесіди, дискусії, розмови по телефону. Мовні традиції звертання до матері та дітей. Українські побажання, благословіння та віншування
6		<i>Практичні заняття</i> Важкі випадки вживання роду. Типові помилки у вживанні наголосу. Пароніми та синоніми в мовленні. Типові помилки в уживанні прикметників, числівників. Типові помилки в шкільному мовленні
1		Підсумкове заняття та семестрове оцінювання

7 клас
17 год на рік

К-ть год	Дата	Назва теми
ПРАКТИЧНА РИТОРИКА		
12		Види мовленнєвої діяльності. Ситуація спілкування. Культура мовлення (слухання, читання, говоріння і письмо). Тренувальні вправи. Бібліографія та анотація як важливі елементи довідкового апарату книжки. Тематичні виписки як спосіб запису прочитаного. Пряма мова й цитування як особливі різновиди відтворення та передачі чужого мовлення. Розділові знаки при прямій мові та цитатах. Тези як спосіб запису прочитаного. Конспектування як спосіб запису прочитаного. Доповідь як найпоширеніший жанр усного висловлювання. Виступ з доповіддю. Розгорнута відповідь на уроці (іспиті). Реферат, його структура та правильне оформлення. Переказ як вид передачі інформації. Переказ із продовженням. Підсумкова контрольна робота

Продовж. таблиці

К-ть год	Дата	Назва теми
5		Типи, стилі і жанри мовлення. Розповідь, опис, роздум (міркування) як основні типи мовлення і їх ознаки. Розмовний та художній стилі, їх жанри. Науковий, публіцистичний та епістолярний стилі, їх жанри. Офіційно-діловий та конфесійний (церковний) стилі, їх жанри. Підсумкове заняття й семестрове оцінювання

8 клас
17 год на рік

К-ть год	Дата	Назва теми
ІСТОРІЯ РИТОРИКИ		
1		Історія і розвиток красномовства
6		Розвиток ораторського мистецтва в Стародавній Греції. Загальна характеристика: Передумови виникнення науки риторики. Початкові школи риторики (вчення діалектиків, елеатів, піфагорійців). Перші великі оратори (Перікл, Клеон, Горгій, Ісократ). Ораторство Сократа. Ораторство Платона. Ораторство Демосфена. Ораторство Арістотеля. Урок узагальнення й повторення матеріалу. Додатки (зразки текстів). Контрольна робота (тестові завдання)
3		Риторика в Стародавньому Римі. Загальна характеристика. Риторика Цицерона. Ораторське мистецтво Гай Юлія Цезаря. Педагогічна риторика Квінтіліана. Нова риторика періоду Римської імперії. Підсумкова контрольна робота (реферати). Семестрове оцінювання

К-ть год	Дата	Назва теми
5		Історія вітчизняної риторики. Загальна характеристика. Іоанн Златоуст — символ неперевершеного гомілетичного мистецтва. Видатні вітчизняні ритори (Георгій, Митрополит Іларіон). «Ізборники Святослава» — найдавніша пам'ятка Київської Русі. Кирило Туровський. Іван Вишенський. Григорій Сковорода. Контрольна робота (письмові відповіді на запитання)
2		Риторика в Києво-Могилянській академії (І. Гізель, Л. Баранович, С. Яворський, І. Галятовський, Ф. Прокіпович). Риторика М. Ломоносова. Українські ритори XIX–XX ст. Підсумкова контрольна робота

9 клас
17 год на рік

К-ть год	Дата	Назва теми
ТЕОРІЯ РИТОРИКИ		
4		Риторика як мистецтво і наука. Предмет риторики. Роди і види ораторського мистецтва. Ранні класифікації красномовства. Сучасна класифікація красномовства. Зв'язок риторики з іншими науками. Закони риторики. Контрольна робота (тестові завдання)
4		Логіка як засіб виховання культури мислення. Логіка і культура суперечки. Поняття і терміни в логіці. Зміст і обсяг понять. Відношення між поняттями. Форма суджень. Розподіл суджень

К-ть год	Дата	Назва теми
		Формально-логічні закони тотожності, протиріччя, виключеного третього і достатньої підстави, їх значення в практиці риторики. Мистецтво полеміки. Предмет суперечки. Стратегія і тактика суперечки. Коректні й некоректні прийоми при суперечці. Підсумкова контрольна робота. Семестрове оцінювання
4		Основні жанри ораторського мистецтва. Академічний. Урочистий. Політичний. Судовий. Церковно-богословський (притчі, проповіді, повчання). Соціально-побутовий. Контрольна робота
3		Логіко-емоційна виразність у мовленні оратора. Логіка як метод переконання аудиторії. Засоби емоційної виразності оратора. Синтез логічного та емоційного як запорука успішної діяльності оратора. Вправи з красномовства
2		Масова культура і сучасні форми красномовства (бесіди, інтерв'ю, диспути). Парадокс як виражальний засіб риторики. Тренувальні вправи. Підсумкова контрольна робота

10 клас
17 год на рік

К-ть год	Дата	Назва теми
МИСТЕЦТВО ПУБЛІЧНОЇ ПРОМОВИ		
2		Зміст і форма красномовства. Єдність змісту і форми ораторської промови. Задум, ідея, тема, інформація як матеріал і основа публічного виступу. Моделювання аудиторії. Методи викладу матеріалу. Самостійна робота

К-ть год	Дата	Назва теми
2		Техніка мовлення оратора. Акція як завершальний етап організації дії. Інтонування тексту промови. Техніка дихання і мовлення оратора. Контрольна робота
2		Основні етапи підготовки ораторської промови. Основні види промов. Топіки. Структура виступу. Аргументи й логічні помилки при підготовці виступу. Вправи для розвитку усного мовлення
1		Підготовка до публічного виступу. Найважливіші вимоги до публічного виступу. Редагування підготовленого тексту. Підготовка до виголошення промови. Контрольна робота
1		Частини риторичної розробки промови (композиція промови). <i>Практичне заняття.</i> Семестрове оцінювання
2		Техніка промови й культури оратора. Основні принципи елокуції. Засоби мовного впливу на аудиторію. Методики запам'ятовування й відтворення тексту виступу. Вправи для розвитку усного мовлення
2		Оратор і аудиторія. Доказовість у промові. Мова виступу. Особливі прийоми ораторського мистецтва
2		Особистість оратора. Зовнішній вигляд оратора. Манери, міміка, жести. Вимова та артикуляція при виголошенні промови. Тренувальні вправи. Контрольна робота
2		Психологія ораторської діяльності. Психологічні аспекти ораторської діяльності. Вплив оратора на психологічне сприйняття аудиторії. Специфіка психологічного сприйняття оратора аудиторією

К-ть год	Дата	Назва теми
1		Якісні характеристики публічного мовлення. Практичне заняття. Підсумкова контрольна робота. Річне оцінювання

**11 клас
17 год на рік**

К-ть год	Дата	Назва теми
РИТОРИКА І ПРОФЕСІЙНЕ ДІЛОВЕ МОВЛЕННЯ		
2		Теорія ділового мовлення. Основні ознаки офіційно-ділового стилю та його підстилі. Термінологія діловодства (документ, реквізити, бланк, формуляр, трафаретний текст). Класифікація документів
2		Укладання й оформлення документів. Загальні вимоги до оформлення документів. Документи з низьким та високим рівнем стандартизації
3		Зразки документів: заява, складна заява, автобіографія, характеристика, резюме, трудова угода, доручення, розписка, пояснювальна записка, доповідна записка, протокол, витяг з протоколу, довідка, оголошення, замітка, телеграма. Практичне складання окремих документів
3		Культура ділового мовлення (неправильно/правильно у вживанні всіх частин мови в українській мові). Контрольна робота. Семестрове оцінювання
3		Культура усного ділового мовлення. Ділова нарада як вид усного спілкування. Види нарад. Усне публічне мовлення. Види і жанри публічних виступів. Полеміка, диспут, суперечка. Телефонне ділове спілкування. <i>Самостійна робота</i>

К-ть год	Дата	Назва теми
2		Синтаксис усного й писемного ділового мовлення
1		Невербальні засоби спілкування
1		Підсумкова контрольна робота. Річне оцінювання

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрамович С. Д.* Риторика загальна і судова. — К., 2002.
2. Античные риторика. — М., 1978.
3. *Арват Ф. С., Коваленко Є. І., Кириленко С. В., Щербань П. М.* Культура спілкування: Навчально-методичний посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
4. *Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення. — Львів, 1990.
5. *Біляев О. М., Симоненкова Л. М., Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т.* Українська мова. — К.: Освіта, 2004.
6. *Буяльський Б. А.* Поезія усного слова: Азбука виразного читання. — Книга для вчителя. — К., 1990.
7. *Вандишев В. М.* Риторика: екскурс в історію вчень і понять. — К., 2003.
8. *Винокурова Т. М.* Риторика. Спецкурс за вибором // Українська мова і література. — 2009. — № 24. — С. 30–39.
9. *Волощак М.* Неправильно–правильно: Довідник з українського слововживання. — 2-ге видання, доповнене. — К.: Просвіта, 2004.
10. Гід журналіста. — К., 1999.
11. Години спілкування в 9–11 класах / Упоряд.: Л. Шелестова, Н. Чиренко. — К.: Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006.
12. *Дмитровський З.* Телевізійна інформація: Теорія і практика. — Львів, 2002.
13. *Дороніна М. С.* Культура спілкування ділових людей: Навчальний посібник. — К.: КМ Academia, 1997.
14. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови. — К., 1999.
15. *Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г.* Українська мова. — К.: Либідь, 2001.
16. *Жупанин С. І.* Верховиночка: Література рідного краю. — У 2 кн. — К.: Рута, 2003.
17. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 1.
18. *Здоровега В. Й.* Питання психології публіцистичної творчості. — Львів, 1982.
19. *Здоровега В. Й.* Теорія і методика журналістської творчості. — Львів, 2008.
20. *Зубков М. Г.* Сучасна українська ділова мова. — 6-те вид., виправлене. — Х.: Торсінг, 2004.
21. *Ивин А. А.* Риторика: Искусство убеждать. — М., 2002.
22. *Капська А. Й.* Педагогіка живого слова: Навчально-методичний посібник. — К.: ІЗМН, 1997.
23. *Карась М. А.* Послідовність кроків у написанні матеріалу. Інтернет. www.jorn.univ.kiev.ua
24. Короткий тлумачний словник української мови. — К., 2004.
25. *Кохтев Н. Н.* Ораторская речь. — М., 1994.
26. *Кравець Л. В.* Риторика від джерел до сучасності // Українська мова і література. — 2000. — № 5.
27. *Кузнецова О. Д.* Засоби й форми сатири та гумору. — Львів, 2003.
28. *Леммерман Х.* Учебник риторики: Тренировка речи с упражнениями. — М., 1997.
29. *Максименко В. Ф.* Сучасна ділова українська мова. — Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006.
30. *Мацько Л. І., Мацько О. М.* Риторика. — К.: Вища школа, 2003.
31. *Микитюк М. Ф.* Факультативний курс з української мови. Риторика. — Х.: Вид. група «Основа»: ПП «Тріада +», 2007.
32. *Нерух О. О.* Першооснови журналістської творчості. — Харків, 2008.
33. *Огієнко І.* Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005.
34. *Олійник Г. А.* Виразне читання. Основи теорії: Посібник для вчителів. — Тернопіль: Навч.книга — Богдан, 2001.
35. *Олійник О. Б.* Українська мова: Підручник для 8–9 кл. середньої школи. — К.: Альфа, 1997.
36. *Подольн М. П.* Публіцистика як система жанрів. — К., 1998.
37. *Прохоров Е. П.* Введение в теорию журналистики. — М., 2004.
38. *Прохоров Е. П.* Искусство публицистики. — М., 1984.
39. Риторика й оновлення шкільної освіти: Науково-методичний збірник. — Ужгород, 2005.
40. *Різун В. В.* Літературне редагування. — К., 1996.
41. *Сагач Г. М.* Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів. — К.: Райдуга, 1993.
42. *Сагач Г. М.* Похвальне красномовство: Практичний посібник для вчителів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. — К.: ІЗМН, 1996.
43. *Сагач Г. М.* Риторика. — К., 2000.
44. *Сагач Г. М.* Риторика: Конспект лекцій. — К.: ІСДОУ, 1993.
45. *Сагач Г. М.* Риторика: Навч. посібник для студентів серед. і вищ. навч. закладів. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000.
46. *Сагач Г. М., Юніна О. А.* Загальна риторика: Сучасна інтерпретація. — Ч 1–2. — К.: Знання, 1992.
47. *Селігей П. Я.* Як полонити читача з першого рядка? Інтернет. www.jorn.univ.kiev.ua

